

***A hős, a grand homme és a mártír fogalmának történetisége és nemzetivé tétele*¹**

A politikai akaratképzés során megjelenő szimbólumok a célcsoport értelmezési és befogadó képességétől függően különböző formákat ölthetnek magukra. A mindenkori hatalom birtokosai a szimbólumokat, csakúgy, mint a múltat vagy az emlékezetet, arra használhatják, hogy aktuális céljaikat legitimálják, vagy éppen a nemzet egységét erősítsék. A politikai szféra az indulókkal, zászlókkal, kitalált és valós történetekkel, lelkesítő és fenyegető beszédekkel, ellenségekkel és hősekkel az emberek érzelmeire hat, és hiedelmeket ébreszt a politika világáról. A hatalom megőrzése és uralommá alakítása, tartós fenntartása céljából a központi hatalom gyakorlói misztifikálják a politikai valóságot, s azt a látszatot keltik, hogy abban a világban kizárólag csak ők képesek eligazodni, ezért a társadalomnak szüksége van rájuk. A különböző társadalmi csoportok számára ezek a konstrukciók más-más alakot öltenek, amelynek eredményeképpen egymásnak akár teljesen ellentmondó értelmezések és definíciók párhuzamosan létezhetnek. Az értelmezett látványnak köszönhetően a politika színpada morális tettek és érdekek helyszínévé válik, ahol a politikai vezetők, valamint az egyének valóság konstrukciói nem tényekként, hanem szimbólumokként jelennek meg. Az ideológia befogadására kétségkívül hatást gyakorol a politikai reprezentáció, és a társadalom csoportjai ezeken a reprezentációkon keresztül alakítják ki saját képüket a hatalomról. A politikai cselekvők a konstruált politikai mezőt a reprezentációk révén igyekeznek fenntartani és sajátosságait a kollektív emlékezetbe² vésni, míg az esetleges összeférhetetlen, vagy alternatív narratívákat kiszorítani.³

A politikai hatalom által a nemzet erényeiként feltüntetett tulajdonságok ötvöződnek a nemzet hőseiben, akik maguk is az aktuális hatalmi berendezkedés reprezentációiként jelennek meg a politikai mezőben. A hősnek, mint egy politikai koncepció főszereplőjének a megkonstruálása fontos részt képezett a társadalom politikai-kulturális egységesítésének folyamatában, amit a nacionalizmusról szóló diskurzusok nemzetépítésként állítanak be. A következőkben megkíséreljük felvázolni a nemzeti hős meglehetősen sokrétű fogalmának keletkezését és problematikáját. A tanulmány definíciós kísérlet, és a hős mellett tárgyalja a *grand homme* és a *mártír* értelmezéseit is. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy

1 A tanulmány elkészítését az EFOP–3.6.1–16–2016–00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 A kollektív emlékezet és a történelem közötti különbségre a francia szociológus, Maurice Halbwachs irányította rá a figyelmet. A kollektív emlékezet hajlamos a lényegi változásokat elhalványítani, és arra törekszik, hogy a csoport magára ismerjen a múltjában. Maurice Halbwachs: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, F. Alcan, 1924.

3 Murray Edelman: *A politika szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan, 2004. 156–157.

a definíció megfogalmazásán túl, az említett fogalmak funkcióinak, valamint történeti-politikai alkalmazásainak bemutatása is részét képezi a vizsgálódásnak.

A hős fogalomtörténete és a *grand homme* megszületése

A hős szó modern értelmezése szorosan összefügg a XIX. századi nemzetépítő törekvésekkel, de gyökerei egészen a felvilágosodás, sőt bizonyos kontextusokban az antikvitás koráig nyúlnak vissza. Az olyan ókori történetírók, mint Arisztotelész, Cicero, Tacitus az akkori polgári kötelezettségeket és erényeket látták megtestesülni a hős alakjában. Ezt a klasszikus hagyományt értelmezte át teológiai szempontból Aquinói Szent Tamás, és tette a korai kereszténység erkölcsi dogmatikájának részévé. A XV. és XVI. század fordulóján megjelent hősi eposzok elterjedése egybeesett a sztoicizmus (Seneca, Epiktétosz, Tacitus) újjáéledésével, amely többek között a politika és az erkölcs egymásra találását szorgalmazta.⁴ A neosztoikus gondolkodás rakta le a modern államrendszer alapjait és készítette elő a nemzetállamok megalakulását. A klasszikus sztoikus filozófiának a természeti törvényekről és a polgári erkölcsi kötelezettségekről kifejtett gondolatai Justus Lipsius, Hugo Grotius és Samuel Pufendorf műveiben új értelmezést kaptak. Az erények bemutatása mellett helyet kapott ugyanis a politikai közösség és a központi hatalomhoz kötött intézményrendszer is, mint a hősie tetteket végrehajtó személyek társadalmi és politikai közegei. A különleges erényekkel rendelkező hős a közösség és az állam érdekében hajtott végre emberfeletti tetteket. A XVII. század elején Lipsius és más neosztoikus filozófusok, valamint a protestáns arisztotelianizmus⁵ nyomán a protestantizmus és kálvinizmus szintén kialakította saját hősképét (habár a két értelmezés között voltak különbségek, alapvetően hasonló konstrukciók születtek), melyben a hősi tettek a *patria* közösségének megerősítéséhez és az emberiség javát szolgáló humanista (politikai) erkölcshez kapcsolódtak. A protestáns világgal ellentétben, amely tehát a hős eszményét a politikai nemzethez társította, a katolikus egyház a skolasztika hagyományaiból táplálkozott, és a *virtus heroica* isteni dimenzióját vette át. Isten a birtokosa az összes hősi erénynek, és Ő hozza ki ezeket a tulajdonságokat az emberi természetből. A katolikus hős koncepciójának tradícióját követve a Loreto-i Jezsuita Kollégium rektora, Silvester Pietrasanta 1634-ben egy kilenc könyvből álló munkát adott ki *De Symbolis Heroicis* címmel. Peter Paul Rubens, kinek művészetére egyébként nagy hatással volt Lipsius, könyvvillusztrációiban már elsősorban a szentekkel kapcsolatos katolikus dogmatika és a kortárs mo-

4 Richard Tuck: *Philosophy and Government 1572–1651*. Cambridge, Cambridge University Press, 1993. 15–16.

5 A Lipcsei Egyetemen retorikát és morálfilozófiát oktató Jakob Thomasius (1622–1684) tartott az utókorra (pl. tanítványára, Gottfried Wilhelm Leibniz-re) nagy hatással lévő előadásokat Arisztotelészről. Thomasius kritikával illette a skolasztika Arisztotelész-értelmezését és megpróbálta összeegyeztetni az ókori görög filozófust a kortárs tudományos fejlődéssel.

rálfilozófiai hős elképzelést próbálta összeegyeztetni (példaként a *Seneca halála* c. festménye szolgálhat 1605-ből). Pietrasanta definíciója szerint a hősök a születés vagy származás (*genus*) és az erény (*virtus*) alapján különböztetik meg magukat. A hősertelmezések eredete az ókori és a középkori filozófiai iskolákban keresendő. Ez alapján a nemzeti hős koncepciója három intellektuális hagyományom nyugszik: a példamutató erények morális filozófiai megközelítésén (Arisztotelész), az államiság politikai retorikáján (Ciceró) és a polgári humanizmuson (Machiavelli). A politikai közösség erkölcsi alapjainak neosztoikus elképzelése (Justus Lipsius) pedig ötvözi ezt a három filozófiai tradíciót.⁶

A fenti gondolatmenet mellé érdemes megvizsgálni a *hős* szó etimológiai fejlődését, mivel a változásaival nyomon követhető a korszakonként specifikus használata is. A számunkra leginkább releváns útvonal a nemzeti hős koncepciójának kialakulása. A felvilágosodás korában új jelentéstartamot kapott kifejezés ugyanis az eddigiektől eltérően már egyértelműen az egyháztól elvonatkoztatott erényekkel és dicső tettekkel rendelkező személy megnevezésére szolgált. Ez a hős lesz a 18. századtól a *nemzet megtestesülése* és a laikus gondolkodás „szentje”, „mártírja”. A szó etimológiai változásait három fázisban követhetjük nyomon:

Első fázis: az irodalmi diskurzusban a *hős* szó az európai nemzetfejlődésben jelentős szerepet játszó eposzok és mitológiák kivételes tulajdonságokkal rendelkező szereplőire utalt. A germán nyelvekben a *Helden* (az eposzok hőse), vagy *Heroen* (a mítoszok ilusztris alakja) szavak jelölték a különleges erényekkel, emberfeletti erővel és hatalommal felruházott mítoszok, eposzok, vagy mondák főszereplőjét (főhősét). Az elbeszélések főszereplője egyrészt valamilyen intrika, cselszövés, vagy szerelmi történet részese és az erények kizárólagos birtokosa, másrészt egy lehetséges referencia, amit az olvasó, vagy elbeszélő tükörként állít a társadalom elé, amelyben az egyének felismerhetik magukat. A főszereplővel azonosulhatnak, követhetik példáját, de kritikával is illethetik.⁷

Második fázis: a középkorban (főleg a XVI. század végétől) a *hős* szó elsősorban keresztény kontextusban értelmeződött. A kivételes erényekkel felvértezett középkori hős a katolikus egyház szigorú reguláinak megfelelő *szent*. A szentség elnyerése csak az egyházi kanonizáció folyamatán, a szentté avatáson keresztül történhetett meg, amely nem vette figyelembe a származást vagy a pozíciót, csak az adott személy keresztény erényeit és az Istenhez való kapcsolatának természetét. A szent imádatának tárgyasult formái lettek a relikviák, amelyek beépültek a vallási ünnepek rítusaiba, és amelyeken keresztül

6 Linas Eriksonas: *National Heroes and National Identities. Scotland, Norway and Lithuania*. Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes, 2004. 23–31.

7 Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. In: Pierre Centlivres, Daniel Fabre, Françoise Zonabend (szerk.): *La fabrique des héros*. Paris, M.S. H, 1998. 234–235.

a szentség tovább élt a hívek emlékezetében. A keresztény szentet elsősorban vallásos cselekedetei tették különlegessé és imádatra méltóvá. A szentség ugyanakkor a királyság intézményével is összefonódhatott, hiszen a király (*Deo coronatus*) Isten földi helytartója és alattvalóinak védelmezője, a közösség világi vezetője. A dicső tetteket végrehajtó király tehát nemcsak megvédelmezte az Isten által rábízott közösséget, hanem a kereszténység védelmére, illetve terjesztésére vonatkozó tettei révén kiérdemelte a szentséget is. Ebben a formában a keresztény szent király gyakran harc, vagyis erőszak alkalmazásával érvényesíti kötelességét, a kereszténység védelmét, és mint a véres csaták győztese emelkedik ki a többi uralkodó közül.⁸ A katolicizmusban a sztoikusoktól átvett hősi erényeket felvonultató különleges személyek dicsőítésének egy másik vonulata is megjelent. A vértanúság, vagy mártíromság mint áldozathozatal az isteni elfogadás forrásának számított. A szenteket mártíromságuk és szenvedésük, a vallásos elvekhez való állhatatos ragaszkodásuk és Krisztusról akár saját életük feláldozása árán tett tanúbizonyságuk az üdvözültek körébe emelte – ami egyébként a protestantizmusban egyaránt szerepelt. A mártírok önfeláldozását megkülönböztették az öngyilkosságtól, mivel előbbi a közösség, vagy mások lelki üdvösségeért történt cselekedet, míg utóbbi önző és bűnös tettetnek számított.⁹

Harmadik fázis: a reneszánsz és a humanizmus hatására a *hős* szó átértelmeződött és a véres győzelem árán dicsőséget szerző hadvezér alakja elhalványodni látszott, csakúgy, mint a vallásos elvekért önmagát feláldozó mártíré. Az átalakulást és az új hősideált talán Voltaire fogalmazta meg legjobban barátjának, Nicolas-Claude Thiériot (Thiriot)-nak, 1735. július 15-én írt levelében: „Tudja, hogy nálam a nagy emberek [*grands hommes*] az elsők és a hősök [*les héros*] az utolsók. Azokat nevezem nagy embereknek, akik a hasznosság elvének alkalmazásában jeleskednek. Az országokat feldúló fosztogatók pedig nem mások, mint a hősök.”¹⁰ Az új elnevezés a „*grand homme*”, a „nagy ember” lett, és az által megtestesített példamutatás vagy erényesség már nem a vallási közösség, hanem a polgári közösség morális normáin nyugodott.¹¹

A klasszikus heroikus erények átértelmeződtek, és a humanizmus hősképe már nem a mitológiai

8 Jacques Le Goff: *Héros du Moyen âge, le Saint et le Roi*. Paris, Gallimard, 2004. 8–22.

9 Eriksonas: *National Heroes and National Identities*. 30.

10 „*Vous savez que, chez moi, les grands hommes vont les premiers, et les héros les derniers; j'appelle grands hommes tous ceux qui ont excellé dans l'utile ou dans l'agréable; les saccageurs de provinces ne sont que héros.*” A szöveg a szerző fordítása. Idézi. Pierre Centlivres, Daniel Fabre, Françoise Zonabend (szerk.): *La fabrique des héros*. 238.

11 A későbbiekben a szó (*grand homme*) francia eredetijét használjuk, mivel sokkal jobban kifejezi a fogalom árnyaltságát (a szellemi és tettekben megnyilvánuló nagyságot), mint a magyar fordítása (*nagy ember*).

ák, vagy elbeszélő költemények központi alakja, hanem valós történelmi személy lett. A *grand homme* felfedezése és voltaire-i definíciója helyettesítette a katonai dicsőség révén kiemelkedő hős típusát, de a példamutatás mint magatartásforma megmaradt a nagyság egyik jellegzetességének. A *grand homme* pedig, csakúgy, mint a hős, a nagyságot testesítette meg. Az új eszmények szerint a *grand homme* megszemélyesíti a társadalom és a nép számára hasznos vezetőt. A vezetőnek ugyanis a rousseau-i értelemben vett társadalmi szerződés alapján meg kell védenie a népet, de nemcsak katonai szempontból, hanem a társadalom szociális biztonságának megteremtése és fenntartása szempontjából is. A korabeli értelmiségi réteg szellemiségének tükrében a katonai sikerekkel kérkedő hadvezérek dicsőségét tisztavirág életűnek tartották. A hadvezérek és a királyok kvázi kötelező pompázatos imádatát többé-kevésbé explicit módon szembeállították az addig semmibe vett, ismeretlen, sőt üldözött tudósok diszkrét kisugárzásával. Az intellektuális győzelmet arató *grand homme* nem hencegett tettével, hanem csendben dolgozott, és munkája eredményeként az egész társadalom szellemi javakhoz juthatott. A *grand homme* társadalmi hasznosságának definíciója a forradalom előtt viszonylag homogén volt, és az emberiség jótévőjeként vált ismertté. A kifejezésnek mindazonáltal más dimenziói is léteztek a kortárs diskurzusokban. A *grand homme* lehetett olyan személy, aki egy precízen megtervezett cselekedet révén hasznos segítséget nyújtott a társadalom minden tagjának, vagy akár egy filozófus, aki az elméleti háttérét biztosította egy politikai változásnak. A *grand homme* tehát az antikvitás szenvedélyes hősének antitézise lett. A felvilágosodás során kialakult új, laikusokból álló értelmiségi réteg favorizált ikonjává vált. A korszak neves íróinál, enciklopédistáinál a *grand homme* alakjának különféle változatai találhatók meg. D'Alembert és Michaud írásaiban is fellelhető a társadalmi hasznosság és/vagy kiemelkedő humanista jellemvonásokkal bíró *grand homme* képe, de Antoine de Rivarol a néhol gúnyos *Le petit almanach de nos grands hommes pour l'année 1788* című művében szintén felvázolta a társadalom kiemelkedő szereplőinek jellemvonásait (pl. a szónoki készségek erényeit). A Pierre Larousse által szerkesztett *Grand Dictionnaire* pedig egy összeállítást tartalmazott a történelem ünnepeit alakjairól. A későbbiekben Ernest Lavisse történész jegyezte fel a haza (*la patrie*) és a köztársaság (*la République*) nagy alakjait és kortárs szereplőit. Ezek a munkák egyöntetűen hozzájárultak a közösségi tudat vonatkozási pontjainak meghatározásához. Csakúgy, mint az akkoriban folyamatban levő panteonizáció¹² és az állami temetési rítusok. A vonatkozási pontok vizuálisan az emlékművekben és a szobrokban öltöttek testet és éltek tovább. Ezek szimbolikáját az ünnepek évről-évre megújították, miközben a kollektív emlékezet konstans

12 A kultusztörténeti és textológiai kutatásokkal foglalkozó Prokoláb Tibor így határozza meg a *panteonizáció* terminusát: „A *panteonizáció* műszó nem csupán a Panthéonba (vagy valamely más, a nemzeti státusára emelt objektumba, nekropoliszba stb.) történő bebocsáttatás procedúráját jelentheti, hanem általában a panteonképző nyelvi és nem nyelvi szertartások rendszerét, azaz a ceremóniális kommunikációnak azt a változatát, amely feladatát elsősorban a nemzet kollektív emlékezetét reprezentáló (imaginárius) dicscsarnok felépítésében és működtetésében látja.” Prokoláb Tibor: „Nagyjainknak pantheonja épül”. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*. Budapest, Anonymus, 2005. 5.

részeivé és a közösségi tudat zarándokhelyeivé váltak.¹³

A francia forradalom és a restauráció között zajló események tükrében a hősképzés folyamatát, terminológiai és tartalmi változásait, vagy filozófiáját Fabre egy háromszög analógiájára vázolta föl. A háromszög egyik csúcsa a felvilágosult gondolkodás hatására artikulálódott hőskultuszt tartalmazta, amely a *grand homme* hasznosságát tartotta a legfontosabbnak. A forradalom alatt a *grand homme*-ról szóló felvilágosult gondolkodást megpróbálták az új rend és a nemzet szolgálatába állítani.¹⁴ Ahogyan Mona Ozouf tanulmányában láthatjuk, a forradalom valójában igényt tartott a felvilágosodás szellemi örökségére és kijelölte maga számára előzményként Voltaire és Rousseau életművét. Ennek a szellemi örökségnek a szimbolikus birtokba vétele zajlott, amikor a két filozófus maradványait a Panthéon-ba szállították.¹⁵ A háromszög másik csúcsában a történelem mozgatórugójának szerepét betöltő sikeres hadvezér állt, aki katonai érdemei alapján került közel a dicsőséghez. Napóleon ezt az ideiglenes apoteózist tette meg a hőskonceptió egy újabb elemének. A harmadik fázisban, az előző elképzeléssel ellentétben, a liberális elveket valló gondolkodók megalkották a képviseleti demokrácia uralma szempontjából nélkülözhetetlen nemzeti hősoket. Ezek alapján véve egyesítették a forradalmi és a bonapartista *grand homme*, ill. hős konstrukcióit. A nemzet hőségének társadalmilag hasznos tetteket kellett végrehajtania, de a haza védelme, bár erőszakos cselekedet, mégis a nagyság egyik alkotóelemének számított.¹⁶

A *grand homme* társadalmi beágyazódásának folyamata az 1750-es évektől indult el azzal, hogy megkezdődtek az aktuális (abszolutista) rezsim által celebrált nyilvános ünnepek és megemlékezések rítusai (szoboravatás/emlékműállítás a köztereken, állami kitüntetés, utcák/terek elnevezése a rezsim hősei után stb.). Ezzel megindult a humanista felfogás társadalmilag hasznos személyeinek „laikus kanonizációja”, amelynek során bebocsáttatást nyertek a társadalom (a polgárság), majd egyre inkább a későbbi nemzet panteonjába.

A *panteonizáció* és a *grand homme* hobsbawm-i értelemben vett „kitalálásának” folyamatára a legkiemelkedőbb példát azokban a Forradalom alatti megemlékezésekben találjuk, amelyek a francia történeti kánon rekonstruálására irányultak. A forradalmi történeti tudat megnyilvánulásának talán legfontosabb helyszíne a párizsi Panthéon lett. Az eredetileg Párizs védőszentjének, Szent Geneviève-nek állított templom újjáépítését XV. Lajos rendelte el 1744-ben halála jeléül, miután felépült egy hosszan

13 Jean-Claude Bonnet: Les morts illustres. Oraison funèbre, éloge académique, nécrologie. In: Pierre Nora (szerk.): *Les lieux de mémoire. La Nation*, II. kötet. Paris, Gallimard, 1986. 230–234.

14 Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. 244. Az emlékezet és emlékezés problematikájának hazai kutatói közül feltétlenül meg kell említenünk Gyáni Gábort, aki részletesen foglalkozott az emlékezetpolitika kialakulásával, valamint gyakorlataival. Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. Gyáni Gábor: A történelmi emlékezet rítusai. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2002. 103–116. Gyáni Gábor mellett K. Horváth Zsolt kiváló fordításait és magyarázatait szintén érdemes megjegyeznünk. K. Horváth Zsolt szerkesztésében, Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág, 2010. és K. Horváth Zsolt fordítása: Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. *Aetas*, 1999/ 3. 142–157.

15 Mona Ozouf: Le Panthéon. L'École normale des morts. In: Pierre Nora (szerk.): *Les lieux de mémoire. La République*, I. kötet. Paris, Gallimard, 1984. 154.

16 Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. 244–248.

tartó betegségből. A királyság és a vallás eszményével átítatott épület később a Forradalom prédájává vált, és az ünnepelt törvényhozó, Mirabeau halálát követően a helyet egy profán templommá alakították át. Ezt a deszakralizált épületet a hálás haza nevében a *grands hommes*-ok emlékezetének szolgálatába állították. Voltaire már az angliai száműzetése után, az 1730-as években említette (*Lettres Philosophiques*), hogy a britek a Westminster Apátságba eltemetett Isaac Newton emlékének megadták a kellő tiszteletet és nyilvánosságot. Voltaire egy olyan példát látott a britek nemzetépítő munkájában, amelyet a franciáknak képzelt el, és a számára oly fontos új tudós társadalom nagyjainak emlékét szeretne volna hazájában is a nyilvánosság elé tárni. Ez a folyamat ugyanakkor csak halála után több mint tíz évvel következett be, mikor 1791-ben Mirabeau-t követően az ő földi maradványait is a Panthéonba helyezték el. Habár a forradalmi Franciaország valóban hozzálátott a nemzet kiemelkedő alakjainak emléket állítani, de a forradalom csupán ideiglenes dicsőséget tudott hozni a *grands hommes*-ok számára. Az 1793-ban meggyilkolt jakobinus Jean-Paul Marat (Mirabeau egykori kritikusa) beemelése a nemzeti panteonba egyben Mirabeau kiűzetését is jelentette. Mirabeau maradványait 1794-ben a Sainte-Catherine temetőbe vitték és mindennemű ünnepélyes aktus nélkül egy jeltelen sírba temették. Marat tartózkodása a Panthéonban csupán öt hónappal élte túl Mirabeau távozását, mivel a Thermidori Konvent számára már nem számított reprezentatív figurának. A koporsóját 1795. január 31-én átszállították a Saint-Étienne-du-Mont templom temetőjébe, és mellszobrát, szobrát lerombolták.¹⁷ A Forradalom hiába látott hozzá a kollektív emlékezet ideális helyének kialakításához, végeredményben a Panthéon nem tudta teljesíteni a francia nemzeti egység megteremtésére vonatkozó küldetését. Az emlékezet felépítése többek között azért vallott kudarcot, mert, miközben emléket állítottak az aktuális ünnepelt személynek, másokat egyszerűen kitöröltek a múltból. A fényűző és nyilvános megemlékezésekkel párhuzamosan zajlottak az éjszakai, csendes és titkos temetések. Párizs a nappali pompázatos síremlékek állításának és az éjszakai névtelen sírok hantolásának városává vált. A Panthéon pedig egyre távolabb került a kollektív emlékezettől, és a múlt nagy alakjainak kiüresedésével (akár az Antikvitáshoz, akár a Régi Rendhez, vagy a Forradalomhoz tartoztak) eltávolodott a történelemtől is.¹⁸

A brit patriotizmus és a parlament a francia panteonizációval párhuzamosan kialakította (pontosabban tovább bővítette) saját hőseinek csarnokát (ez leginkább két helyszínen ment végbe: a *St. Paul's Cathedral*-ban és a *Westminster Abbey*-ben). A *St. Paul's Cathedral* északi hajójában kapott helyet például Thomas Dundas dandártábornok mellszobra, mint a francia-brit rivalizálás jelképe. A parlament (a *House of Commons*) törekvése, hogy a panteoni narratíván keresztül maga mögé állítsa a közvéleményt, nem járt átütő sikerrel. A brit társadalom franciaellenességét próbálták meg kihasználni,

17 Eveline G. Bouwers: Public Commemorations and Private Interests: The Politics of State Funerals in London and Paris, 1806-1810. In: Lotte Jensen, Joep Leerssen, Marita Mathijssen (szerk.): *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. Leiden, Brill, 2010. 80.

18 Mona Ozouf: *Le Panthéon. L'École normale des morts*. 1984. 155.

ami a korszellemet tekintve nem volt életképtelen, azonban Dundas alakja nem tudott ikonikussá válni, ugyanis nem büszkélkedhetett semmilyen katonai érdemmel. Dundas Guadeloupe kormányzója volt, mikor 1794-ben elvitte a sárgaláz, az emberei pedig a szigeten temették el. A szigetre érkező franciák kiásták a sírt, a holttestet pedig kiszolgáltatták az élővilágnak. Az emlékezet ezt a hősiességtől távol álló esetet úgy állította be, hogy a brit tiszt a franciák „barbár” viselkedésének áldozatává vált. Ez nyilvánvalóan távol állt a valóságtól és csupán egy politikai célt szolgált, csakúgy, mint más Londonban zajló szoborállítások, amelyek a brit hazafiság érzését akarták feléleszteni.¹⁹

A forradalmi Panthéon Bonaparte Napóleon alatt sokat veszített egykori fényéből és valójában csak két *grands hommes* (már a forradalom kirobbanása előtti évtizedek ikonikus alakjainak) emlékét őrizte a korszakból: Voltaire-ét és (az 1794-ben ideszállított) Rousseau-ét. Ez a változás többek között azt jelentette, hogy a Panthéon eszközként szolgálhatott a politikai mező szereplői számára. Azokból a személyekből konstruálhatták meg hőseiket, akik leginkább tükrözték saját elképzeléseiket a hatalomról, a közerkölcsről és a nemzetről. Napóleon szintén ezzel a céllal látott hozzá a Panthéon berendezéséhez, és 1806-ban kezdetét vette (általában a Francia Köztársaság Becsületrendje birtokosainak [*Légion d'Honneur*] köréből) a szenátorok, tanácsadók, tisztek és közszolgák piedesztálra állítása. Minden esetben állami temetést rendeztek, de a legnagyobb pompát és nyilvánosságot természetesen Napóleon kedvenc katonatisztje, Franciaország marsallja, Jean Lannes kapta. A ceremónia ötvözte az *ancien régime* udvari temetkezési szokásait és az ünnepélyes brit megemlékezési szokásokat, ami azt jelezte, hogy az új hősök megalkotásának folyamata nemcsak Franciaországban, de Nagy-Britanniában is hozzátartozott az aktuális politikai rezsim legitimációs törekvéseihez.²⁰ Napóleon uralkodása alatt ismét helyet kapott a hősi erények között a katonai dicsőség és a győztesnek kijáró tiszteletadás. Ő volt az első modern államférfi, aki tudatosan építette föl a hős-kultusz megkonstruálásának folyamatát, és szintén hozzá köthetjük a hős koncepció első politikai felhasználását. Ez a tudatosság nyilvánvalóan Napóleon karizmatikus hatalmának (saját példájának) volt köszönhető, hiszen egy személyben helyettesítette a Direktóriumot, és már életében megkezdődött a róla szóló legendagyártás. Az 1806. október 14-i jéna-auerstedti ütközet előestéjén (amikor a francia haderő már bevonult a városba) Georg Wilhelm Friedrich Hegel számára (aki éppen akkor Jénában volt egyetemi tanár) Napóleon a világszellem (*Weltgeist*), azaz a történelem folyamatának megtestesítője volt. A Napóleon halála utáni emlékezet megőrizte történelmi nagyságát, de jelentőségének rendkívül heterogén megnyilvánulásai lettek (a Forradalom hírnöke; a népek felszabadítója; a francia nemzeti eszme terjesztője; a modern állam normarendszerének lefektetője;

19 Eveline G. Bouwers: Whose heroes? The House of Commons, its commemorative sculptures and the illusion of British patriotism, 1795–1814. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 15:6, 2008. 680–681.

20 Eveline G. Bouwers: Public Commemorations and Private Interests... 81.

zseniális katonai stratégia; az elnyomás és öncélú erőszak megtestesítője stb.), amelyeket a Restauráció után a történészek és politikusok a korszellemhez mértén különbözőféleképpen értelmeztek. Napóleon szerepének jelenkori értékelésében keverednek a *hős* és a *grand homme* tulajdonságai (csakúgy, mint Hegelnél), és megítélése továbbra is az adott társadalmi közegtől, vagy politikai céltól függ.²¹

A *grand homme* és *hős* értelmezésének, valamint tartalmi változásának harmadik korszaka az 1815 és 1840 közötti évekre tehető, amikor a császári hatalom leáldozásával a történelem szellemének öntudatlan megtestesítője is elvesztette határozott karakterét. A liberális értékeket képviselő szemlélet talán Benjamin Constant gondolataiban érhetjük leginkább tetten. Constant szerint a demokratikus értékeket megteremtő, a nép szuverenitását tiszteletben tartó és garantáló közéleti szereplőket illeti a *grand homme* megnevezés. A háborús érdemeket anakronisztikusnak tartja, csak egy esetben tesz engedményt, amikor a haza védelméről, vagyis az állampolgárok közösségének védelméről van szó. De ezt sem tartja maradéktalanul elfogadhatónak, hiszen Napóleont kritizálva kijelenti, hogy a hadvezérek gyakran a haza védelmének kiáltják ki öncélú katonai hódításaikat. Ebből a szempontból a katonai dicsőség nagyon ritka esetben válhat erénnyé, míg a közakarat képviselte és a közjó megteremtésére irányuló politikai akarat feltétel nélkül elismerhető mint pozitív, konstruktív cselekedet.²²

A hős nemzetivé tétele

Az 1789-es francia forradalom nyomán kialakult új társadalmi berendezkedés jelentősége *par excellence* az uralkodó és a nép szakításában rejlett. Megszűnt a monarchia nemzetként funkcionáló princípiuma, és a király személye által képviselt politikai integritást felváltotta a szuverenitást saját magára testáló francia nemzet. Ezt a szituációt rögzítette, többek között, az 1791-es alkotmány, utat biztosítva a nemzet összetartását kifejező örökség felfedezésére. A nemzeti történelem és emlékezet tudatosítása mérföldkőként vonult be a nemzetivé válás folyamatába. A hatalom új letéteményese tehát a nagybetűs Nemzet (*Nation*) lett, amely – átvéve az abszolutizmus intézményrendszerét – kialakította a modern értelemben vett állam adminisztrációs feltételeit.²³

A nemzet koncepciójának megerősödésével az állampolgárok politikai és kulturális közösségének képviselte vált a hatalom egyre sürgetőbb központi feladatává. Az a változás, amely a francia forradalommal végbement, új feladatokat és szerepeket rótt az államra. A neves középkorász, Ernst Hartwig Kantorowicz által megalkotott koncepció a „király két testéről” immár nem az uralkodói, hanem a nemzetállami szuverenitás modellje lesz. Kantorowicz elmélete alapján a király két testtel rendel-

21 Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. 249–261.

22 Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. 261–271.

23 Krzysztof Pomian: *Nation et patrimoine*. In: Daniel Fabre (szerk.): *L'Europe entre cultures et nations*. Paris, Éd. de la MSH, 1996. 85–95.

kezett: a fizikaival és a misztikussal, azaz a politikai testtel. A fizikai teste halandó volt, és gyerekkorától idős koráig ki volt téve a változásoknak, betegségeknek és baleseteknek. A politikai testet ellenben nem lehetett látni, vagy megérinteni, nem hatottak rá a fizikai ártalmak, és nem hatottak rá a gyermekkor és az időskor ártalmai sem. Ez a misztikus test a szuverén politikai hatalomban nyilvánult meg, és biztosította a felségjog örökkévaló természetét (*puissance absolue et perpétuelle*), amely egyben halhatatlanná tette a királyt (*Le roi ne meurt jamais*), mert a fizikai teste halálával a *dignitas* túlélte a hordozóját.²⁴ A szimbolikus test a nemzetállamokban élt tovább, de az örökkévalóság már nem a felségjogra, hanem a népfelségre, népszuverenitásra vonatkozott. A nemzet szimbolikus testét a hatalom birtokosai társadalmi és közéleti rítusokkal táplálták, amelyekkel fenntartották a hatalom átruházásának, vagy megtartásának kontinuitását. A nemzetnek szüksége volt arra, hogy szimbolikus testét kifejezze, ezért megalkotott egy olyan korpuszt, amely jelképekben, rítusokban és textusokban nyilvánulhatott meg. Ezeken a szimbólumokon (például a francia trikolor zászló, himnusz) és egyéb allegorikus jelképeken (pl. Marianne) keresztül, valamint a politikai-társadalmi rítusok (a köztársaság intézményei, szoboravatás, emlékműállítás, nemzeti ünnepek, évfordulók) megteremtése és gyakorlása révén jött létre a nemzet tagjainak kohéziója, és vált mindenki számára elérhetővé és megtapasztalhatóvá a nemzet princípiuma. A nemzet reprezentációjában kardinális szerep jutott a nemzeti hősöknek, akik megtestesítették a nemzet erényeit és azonosságtudatot nyújtottak a nemzet tagjainak. A nemzetépítés folyamatában a hősök stabil pontként funkcionáltak és *arcot* kölcsönöztek a politikai hatalomnak. A filozófusok továbbra is szerepet játszottak a hős megfogalmazásában, de a nemzet hőseinek legitimálását egyre inkább a nemzet történései vették át. Azok a történészek és írók, akik megírták a nemzet történetét, és ezáltal részt vállaltak a nemzet szimbolikus testének létrehozásában. Augustin Thierry, François Guizot, Jules Michelet, Edgar Quinet, Victor Hugo, Alphonse de Lamartine, Adolphe Thiers és még sorolhatnánk a francia történetírás nagy neveit, akik a francia nemzet születésének nyomait követték és a forradalomban találták meg.²⁵ Majd ebből a pontból és eszmeiségből kiindulva vázolták föl a francia nemzet történetének csomópontjait. Nagy volumenű történeti műveikben kijelölték és hatályossá nyilvánították a nemzet hőseit. A francia és egyetemes történelemmel foglalkozó művekbe beleszórták a liberális alapelvekkel együtt az „jogos” háború elvét, és legitimálták a nemzetet megtámadó idegen hatalom ellen fellépő hadvezérek alakját.²⁶

24 Ernst H. Kantorowicz: *Les deux corps du roi*. Paris, Gallimard, 1989. 21–22.

25 A történész kiemelkedő szerepét illetően egyetértünk Pierre Nora jellemzésével: „Semmi sem hasonlítható a történész nemzeti felelősségének hangvételéhez, felerészben pap ő, felerészben katona. Megnyilvánul ez például a *Revue Historique* első számának (1876) bevezetőjében is, ahol Gabriel Monod igazolva láthatta, hogy „a máskülönben lassú, kollektív és módszeres tudományos kutatás, titkos és biztos módon csakúgy a haza, mint az emberi nem nagyságáért” dolgozik. Egy ilyen szöveg – melyhez akár száz hasonlót találhatunk – olvastán, az ember elgondolkodik, hogyan lehetett hitelt adni annak a gondolatnak, hogy a pozitivistá történelem nem volt kumulatív. A nemzeti önmeghatározás végső távlatában a politikatörténet, a hadtörténet, az életrajz és a diplomáciatörténet, épp ellenkezőleg, a folytonosság pillérei. Az azincourt-i vereség vagy Ravaillac töre, a Becsapottak Napja vagy a westfáliai szerződés csatolt záradékai lelkiismeretes számadás függvényei. A jól felépített tudás hozzátesz vagy elvesz egy-egy részletet a nemzet alaptörvényéből.” Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között...* 145.

26 Daniel Fabre: *L’atelier des héros*. 271–274.

Michelet háromkötetes, monumentális *Franciaország története (Histoire de France jusqu'au XVIe siècle)* című munkájában (1833-1869) Franciaországot egységes nemzetnek tekintette, és egyedülálló módon meg is személyesítette: a középkor volt a gyerekkora, a kora újkor az ifjúsága és a Forradalom hozta el a felnőtté válás, az egyenjogúvá érés **időszakát**. A francia történelem minden viszontagság ellenére a nemzet egységének megteremtése és a Párizs köré szerveződő vidéki központok fúziója felé tartott. Ebben a gondviselészerű szemléletben nem voltak klasszikus értelemben vett hősök, hacsak nem maga a francia nép, mely egy metamorfózison esett át és a történelem prométheuszi szereplőjévé vált. A történelemben valamilyen vészhelyzet vagy válság esetén rendre felbukkantak a hősiesség/vitézség alakjai, akik a francia nemzet függetlenség és szabadság iránti vágyát testesítették meg: Jeanne d'Arc a középkorban, 1793-94 háborúinak katonái, a XVIII. század végi küzdelmek patrióta tábornokai és két női alak, akik bátorságuk révén feláldozták életük a szabadságért, Madame Roland és Charlotte Corday. Michelet romantikus történelemszemlélete teret engedett a végzetet beteljesítő hősiességnek, és terminológiája egyértelműen visszakanyarodott a klasszikus **hősi erényekhez**. Azzal a különbséggel, hogy nála már nem egy isteni akarat ruházta fel erővel a hősöket, hanem a nemzet, a francia emberek erényei öltöttek testet bennük. Halála után a köztársaság beemelte őt a laikus katekizmus megalkotói közé, és művét felhasználva alakították ki a nemzet nagyjainak panteonját.

A XIX. század végén az olyan nagy hatású és széles körben elismert írók, tudósok és gondolkodók mellett, mint Michelet vagy Hugo, tiszteletet érdemeltek a szabadságért küzdő harcosok is. **Például Garibaldi**, a romantikus hősszemlélet tipikus alakja, akit már életében dicsőség övezett a Francia Köztársaságban. Amikor Garibaldi 1882. június 3-án eltávozott az **élők sorából**, a francia nemzetgyűlés fel függesztette a munkáját, hogy tisztelegjen a nagy európai republikánus és szabadságharcos emléke előtt (kivéve a jobboldalt, hiszen az Garibaldit veszélyes imposztornak tartotta). 1885-ben pedig a **párizsi helytartótanács**, a jobboldal tiltakozása ellenére a hosszú Grenelle sugárút egy szakaszát róla nevezte el. Maurice Aghulon a korszak neves kutatója megállapította, hogy Franciaország 127 legnagyobb városa közül 27 szintén Garibaldinak keresztelte valamelyik útját. A századfordulón Dijonban bronzszobrot emeltek a tiszteletére, majd 1907. július 13-án, Garibaldi születési évfordulóján a párizsi Cambonne **téren** felállították márványszobrát. Habár a Vichy adminisztráció leromboltatta a dijoni szobrot, 1961-ben a még életben levő garibaldisták visszaállították. Max Gallo 1982-ben a Fayard kiadónál megjelent könyve a *Garibaldi, la force d'un destin* **címmel rehabilitálta Garibaldi emlékezetét. A francia-olasz baráti együttműködés jegyében szervezett 2007-es Garibaldi megemlékezések újra rá irányították a figyelmet, és több Garibaldi életrajz is megjelent. A 200 éves évforduló alkalmából, Hubert Heyriès által publikált *Garibaldi, héros d'une Europe en quête d'identité* című monográfia az európai identitás részeként és forradalmi hőseként említette Garibaldit.**²⁷

27 Christian Amalvi: *Les Héros des Français. Controverses de la mémoire nationale*. Paris, Larousse, 2011. 105–119.

A változás, amely főleg a második császárság bukása után következett be, a köztársaság eszményének megvalósítását és fenntartását célozta meg. A hatalom új princípiuma új artikulációval és új reprezentációs mezővel rendelkezett, az új keretek között pedig a hősképzés is újfajta szertartásokat igényelt, hogy a hatalom megteremtse általuk a maga legitimitását, és a társadalom számára is elérhetővé váljanak. Azokat az illusztris személyeket jelenítették meg így, akik részesei voltak a nemzet és az állam fejlődésének: a hadvezért, aki képes megvédelmezni a nemzetet; a filozófust, aki felvilágosítja a nemzetet; a törvényalkotót, aki megteremti a békés egymás mellett élés szabályait; az államférfit, aki létrehozza és fenntartja a nemzet integritását; a szónokot, aki beszédeivel összekovácsolja a nemzeti érdekeket; és egyre inkább a politikust, aki képviseli a népakaratot és az állami intézményeken keresztül irányítja a nemzetet.

A hős és a mártír : szenvedés és áldozathozatal

A történeti értelmezések általában abból a klasszikus felfogásból indulnak ki, hogy a *hős* „örökkévaló és anyagi” természetű. A domináns hatalmi elit saját ideológiájának terjesztése érdekében olyan hősokeket termel, akiken keresztül a legitimáció megteremthető, vagy fenntartható. Ennek érdekében látható és kézzelfogható, mégis természetfölötti figurákat használnak föl törekvéseik, erkölcsi normáik és hatalmuk megszilárdítására. Mindezt oly módon teszik, hogy a hőst befogadó társadalmi közeg magáénak érezze a személyt, akit a hatalom összekapcsol a dicső múlttal. A nemzeti hős megkonstruálásának problematikájával foglalkozó tanulmányok alapvetően három kérdésre igyekeznek választ adni:

1. Kiknek a köréből kerülhet ki a nemzeti hős?
2. Kik emelnek nemzeti hőssé bizonyos személyeket?
3. Milyen mértékben sikerült a nemzeti hős kultuszának a kialakítása?

A fentiek alapján megkísérélhetünk felállítani egy munkahipotézist, amely szerint: *a hős egy társadalmi csoport által dicsőített, morális értékekkel rendelkező illusztris személy, aki a csoport tagjai szerint sikeresen és tudatosan hajtott végre egy történelmi jelentőségű tettet a társadalom, a nemzet vagy az emberiség jóléte érdekében.* Ezeket az adott csoport által vallott értékeket és eredményeket attól függően lehet pozitívan és negatívan értékelni, hogy milyen kontextusban jelennek meg, és kik alkotják az értékítéletet. A hős tehát általában egy konkrét társadalmi vagy osztálybeli/rendi közösség érdekeinek reprezentációja. Amiből az is következik, hogy a hős fogalmi meghatározása (mint minden fogalomé) kontextusonként változik.

A koncepció további értelmezése, funkcióinak feltárása, valamint a fentiek összefoglalása érdekében nézzünk meg néhány, a *hős* születésére, és karakterének megrajzolására vonatkozó általános szakirodalmi megállapítást:²⁸

(a) A *hős* emlékezetét a jövő generációja felé sugározzák, hogy követendő ideált teremtsenek a fiatal generáció számára. Az egykori dicső tetteket a politikai nyilvánosság szereplői nem a jelennel, hanem a jövővel kötik össze, hogy még inkább egyértelművé tegyék a hatalom kontinuitását. A harmonikus jövőkép és a kollektív emlékezetben megőrzött múltbeli események összekapcsolása a politikai legitimitációt kívánja deklarálni a nemzet számára.

(b) A *hős* általában történelmi személy, akinek a neve számos történeti forrásszövegben előfordul, tettei mindig jól dokumentáltak. A romantikus *hős* ideáltípus klasszikus erényeket testesít meg: bátorság, szenvedély, kitartás, állhatatosság, önzetlenség, függetlenség, szabadságszerzet, fizikai/szellemi erő, hit, akarat, odaadás, elszántság, magabiztosság, hűség, éleslátás, gyakorlatiasság, felelősségérzet, igazságérzet, ambíció, konfliktuskezelés, oltalmazás, karizma, dinamika stb.

(c) A 18. és 19. században a mitikus *hős* a „nemzeti karakter” képviselőjeként szerepelt a nemzet eposzaiban, mint az adott etnikum archetípusa. Krzysztof Pomian magyarázata szerint a „nemzeti szellem” és a „nemzeti karakter” fogalmai a XX. századi sovinszta ideológiák bukásával eltűntek ugyan, ám az eredetmítoszok vagy mondák *hősei* továbbra is könnyen válhatnak egy közösséget egységesítő emblematikus figurákká. A legendákban előforduló és a közösség által dicsőített *hős* megtestesülésének tüntethetik fel az aktuálisan konstruált *hőst*, folytonosságot teremtve ezzel a múlt dicső tettei és a jelen eseményei között.²⁹

(d) Az irodalomban központi helyet elfoglaló és a közérdekért (vagy/és idegen elnyomás ellen) harcoló költő képe, mint a dicső hazafiság megszemélyesítője is előfordulhat a *hősképző* történeti diskurzusokban.³⁰

(e) Nemzeti hőssé válhat a tudós, a feltaláló és a filozófus is, aki egy tudományos áttörés/elméleti újítással az emberiség, vagy a nemzet szolgálatába állt. A tudós alakját felma-

28 Pontosítás és további értelmezések végett lásd: Pierre Centlivres, Daniel Fabre, Françoise Zonabend (szerk.): *La fabrique des héros*. Paris, M.S. H, 1998.

29 Krzysztof Pomian: *Nation et patrimoine*. 85–95.

30 Fabre egy magyar példát hoz fel erre az esetre: Petőfi Sándor történeti alakját. A költő tisztázatlan halálának körülményei teret engedtek a néphagyomány útján terjedő legendának, miszerint nem esett el a harctéren. A mai magyar állam területén kívüli magyar kisebbség az anyaország területén élő magyar többségi társadalomhoz hasonlóan magáénak érzi Petőfi hagyatékának ápolását. A költő emlékének emelt szobrok egyben a harc és a forradalom emlékhelyei, és az évenkénti megemlékezések révén a hazafias érzület, a nemzet konstans (politikai) testének a reprezentációivá váltak (Pierre Nora-i értelemben vett *lieu de mémoire*-ok). Petőfi tehát hőssé vált a hősök között, az egység, a kontinuitás és a bátor ellenállás jelképe lett. (Daniel Fabre: *L'atelier des héros*. 271–274.)

gasztaló írások a példamutató tett és az átlagon felüli eredmények miatt állítják a nemzeti büszkeség csarnokába.³¹

(f) Az egyik legkézenfekvőbb *hőstípus* a hadseregét győzelemre segítő bátor hadvezér vagy tiszt alakja, aki saját érdekeit háttérbe szorítva, önfeláldozóan és minden akadályt leküzdve kiemelkedő sikereket ér el. A *hősi emlékművek* szimbolikájának változásával ez a kör egyre demokratizálódott és befogadta (sőt névvel látta el) az egyszerű közkatona emlékét is.³²

(g) A totális rendszerek *hőse* általában a legmagasabb politikai rangot betöltő, még élő személy. A dicsőítés elsősorban a politikai vezető személye köré szerveződik. Vele nem lehet semmilyen más hőskultusz egyenrangú. Más hősök csak akkor létezhetnek, ha szerepük már nem aktív, és alárendelhetők a diktátor akaratának, céljainak.

(h) Korunk *hősei*. Azok az ismert személyek, akik a fiatal generáció mintájává válnak: zenészek, sportolók, színészek és az ún. médiaszemélyiségek. Az *ő nagyságuk* nem feltétlenül valós, de a társadalmi recepciójuk valóságos. A média hatalma által közvetített erényeik és eredményeik az esetek többségében ideiglenes dicsőséget szereznek számukra, és csak idő múlása adhatja meg a kritikusoknak a választ, mennyire voltak képesek maradandót alkotni. A sport talán a legkézenfekvőbb példa korunk *grand homme* koncepciójának térnyerésére. A sport mint sikerorientált tevékenység közösség formáló potenciállal rendelkezik, és a sikerekben/kudarokban egyaránt osztozik a sportoló és a közönség. A nemzetenként felálló csapatok az olimpiai játékokon, bajnokságokon a nemzet tagjait képviselik a közösség legjobbjaként. Éppen ezért a játékokon elért sikerek tömegek eufóriáját, a vereségek pedig frusztráltságát eredményezhetik. A társadalom tagjai valószínűleg nem ismerik személyesen a sportolókat, de egy *elképzelt közösséget* teremtenek a közös rítuson keresztül, ami hasonlít Benedict Anderson „a napilapok olvasásának” példájára.

(i) Az antihős figurája nem a *hős* erényeinek az ellentétje, nem gyáva, önző, vesztes, mohó

31 Például Louis Pasteur francia mikrobiológus és kémikus, aki elsőként bizonyította be, hogy a mikroorganizmusok erjedést és betegségeket idézhetnek elő. Pasteur dolgozta ki és használta először a veszettség, a lépfene és a baromfivész elleni védőoltást. Valamint ő mentette meg Franciaország (és számos más ország) sör-, bor- és selyemiparát a nevéhez fűződő „pasztörizálás” eljárásával.

32 Reinhart Koselleck olvasatában, a hősi érdemekkel felruházott személyek halála különleges eseménnyé válik, s a nekik állított emlékhelyek metafizikai jellemzőkkel bírnak. Az emlékhelyek állítása a politikai identitás és legitimáció megteremtésének módja. Az emlékhelyek, szobrok, utcanévek olyan köztéri vizuális jelek, amelyek akkor érik el céljukat, ha az általuk reprezentálni hivatott üzenetet a társadalmi közeg elfogadja. Ekképpen az emlékművek emelése fizikai elhelyezés mellett az akarat kinyilvánítására szolgáló nyilvános rituálé is. Reinhart Koselleck: Az emlékezet diszkontinuitása. 2000, 1999/11. 3–8. (lásd még: Antoine Prost: Les monuments aux morts. Culte républicain? Culte civique? Culte patriotique? In: Pierre Nora (szerk.): *Les lieux de mémoire. La République*, I. kötet. Paris, Gallimard, 1984. 199–223. 199–223.)

vagy áruló. Pierre-Yves Bourdieu³³ tolmácsolásában az antihős sokkal inkább a bolond megfelelője. Ő a képességek nélküli ember, aki távol áll a közsféra által hősinek minősített erényektől. Ilyen például Jaroslav Hašek szatirikus művének főszereplője, Švejk, a szeretetre méltó, de együgyű katona karaktere.³⁴

A fogalmi változásokat kiválóan dokumentáló francia szakirodalom mellett az amerikai történész, Barry Schwartz munkáinak eredményeit is érdemes szemügyre venni.³⁵ Schwartz megállapítása szerint, a *hős* és a *mártír* egyaránt részesei lehetnek a partikuláris (a lokális közösség érdekében marandót alkotó ősök) és az univerzális (egyetemes történelmi eseményeket befolyásoló szereplők) mezőnek. A *hős* követendő, példaértékű, s olyan nemes erényekkel rendelkezik, amelyek büszkeséggel töltik el a vele kapcsolatban állókat. A *mártír* alakja is különleges, tiszteletre méltó, de példájának követése nem várható el a következő generációktól, habár az emlékezetben megmaradhat az áldozathozatala és az abból származó morális, társadalmi vagy politikai eredmény.

A *hős* és a *mártír* terminusok mai használata közötti különbség tisztázására egy táblázatba szedtük a szakirodalomban szereplő fontosabb tulajdonságokat. Habár ezzel a problematika leegyszerűsítését, talán sematizálását érzük el, mégis ez az esszencialista megközelítés segíthet elhelyezni a fogalmakat a szakirodalmi interpretáció és a politikai szóhasználat mezőjében. A tulajdonságok rendszerezésénél a következő kérdésekre fókuszáltunk: egy politikai kontextusban felbukkanó szónak mely jelentését adaptálhatja a hatalom? Mi alapján tesz különbséget a *hős* és a *mártír* között? Vajon ugyanazt a fogalmat máshogy értelmezik-e a különféle társadalmi és politikai csoportok? Milyen jellemzői vannak a hatalom által sugallt hős és mártír interpretációjának?

33 Pierre-Yves Bourdieu: *Les Miroirs du moi: les héros et les fous*. Paris, L'École, 1987.

34 A nagyság megtestesüléseinek vagy változatainak meghatározása megközelíthető fordított eljárással, vagyis az antihős karakterének megrajzolásával. Ebből a megközelítésből kiindulva az antihős figurája (és cselekedetei, vagy nem-cselekedetei) nemcsak a hadszíntéren tanúsított heroizmus ellentéte, hanem minden olyan karaktert magában foglal, amely a nemzeti, antik és kortárs hősiesség antitézise. Az antihős nem a hős ellen cselekszik, nem a hős ellenfele, hanem a nem-cselekvő, a passzív szereplő; Robert Musil „*tulajdonságok nélküli embere*”, vagy a bolond, aki csak egy feje tetejére állított világban lehet hős. A bolond figurája ugyanakkor az irodalomban gyakran központi helyet foglal el, mivel a bolond képes kimondani az igazságot anélkül, hogy retorziók érnék a központi hatalom felől. Például Shakespeare Lear királyának bolondja testesíti meg ezt a típust. Az antihős szerepe kontextusonként változik, de sok esetben (főleg a publicisztikában) tévesen használják a fogalmat, és a kontextualizált hős(ök) ellenfeleként pozicionálják. Az 1956-os magyarországi események kapcsán, ha abból indulunk ki, hogy az utcán harcolók (vagy a politikai változások mellett kardoskodók) a forradalom hősei, akkor a forradalmat leverő erők, vagy vezetők nem az események antihősei. Nem cselekvésképtelen, képességek nélküli, ügyetlen és megmosolyogni való személyek. Sokkal inkább jellemzik őket a tudatosság, akciókészség, lojalitás, politikai elkötelezettség és szélsőséges esetben a brutalitás, embertelenség (hasonló fogalmi zavar lásd: Felszakad a múlt. Hősök és antihősök a Nagy Imre-perben. *Heti Válasz*, VIII:24, 2008.18–22.).

35 Barry Schwartz: *George Washington: The Making of an American Symbol*. Free Press, 1987.; Barry Schwartz: *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago, University Of Chicago Press, 2003.

Hős	A „nagyság” közös mezője	Mártír
dicső halál	recepció helye a nemzet egésze	tragikus halál
királyi/lovagi erények	predesztinált történelmi alak	szent erényeinek örököse
közösség dicsőségéért kockázat	egyéni érdekek háttérbe szorítása	közösségért vállalt áldozat
konkrét cél beteljesítése	nagyság megtestesítése	konkrét cél beteljesületlen
történelem vezéregyénisége	mintaértékű cselekedet	történelem áldozata

A táblázatban szereplő fogalmak értelmezését alapvetően két részre lehet osztani. Az egyik a közösségi (pl. társadalmi, politikai, nemzeti) normák, erkölcsök és erények univerzális felfogását mutatja (pl. bátorság, hazafias érzület, tragikus halál stb.). A másik a közösséget alkotó egyének mentalitását tükrözi. A példamutató cselekedet lehet a társadalmi konvenció szerint az elnyomó idegen hatalom elleni sikeres felkelés, de lehet éppen az ellenkezője, az államhatalom ellenében fellázadt rebellio leverése. A kontextus változásával az előzőleg elnyomónak titulált hatalom felszabadítónak léphet elő, az idegen testvérré, a felkelés pedig terrorcselekménnyé válhat. Hasonlóképpen, a korábban hősként tisztelt történelmi szereplő terroristává, a mártír pedig köztörvényes bűnözővé változhat át.